

Опубліковано: Географічні дослідження Кривбасу. Фізична географія, економічна і соціальна географія, геоекологія, історія географічних досліджень: Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. – Кривий Ріг: Видавничий Дім, 2006. – 117 с.

Казакова Т.А.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТЕХНОГЕННОГО ТУРИЗМУ

Значення рекреації взагалі й туризму зокрема для населення України постійно зростає. Рекреаційно-туристична діяльність є, безперечно, однією з найперспективніших напрямків в структурі регіонального природокористування. Упродовж останніх 20-30-ти років відбулася еволюція видів і змісту туризму від традиційних форм до новітніх. Пошук більш оптимальних шляхів розвитку туризму призвели до появи таких понять і явищ, як “природний”, “сільський”, “пригодницький”, “науковий”, “освітній”, “культурний”, “аграрний”, “екологічний” туризм. Усі ці терміни об’єднуються зараз під гаслом альтернативного туризму. До структури альтернативного туризму також відноситься “промисловий” і “техногенний” туризм, розвиток якого набирає обертів у старих і нових промислово освоєних регіонах.

Постулюючи необхідність розвитку внутрішнього туризму в Україні на базі місцевих ресурсів, промислові регіони держави (такі як досліджувана ділянка – промислового Придніпров’я) можуть надати турпродукт переважно залучаючи об’єкти виробничого генезису і змісту. Тому постало завдання визначення сутності такого явища як техногенний туризм (ТТ) і дати орієнтовну оцінку ресурсним можливостям розвитку цього напрямку в нашій країні щодо залучення додаткових інвестицій у місцеві бюджети. Багатоаспектність ТТ обумовлює потребу комплексного підходу до його наукових і прикладних досліджень, які мають як конструктивно-географічний, так і міждисциплінарний характер. Розвиток ТТ на регіональному та загальнодержавному рівнях спирається передусім на організаційно-економічну структуру, геопросторову організацію рекреаційно-туристичного процесу і необхідної ресурсної бази в умовах конкретних регіонів.

Саме тому нагальною є проблема удосконалення теоретико-методологічного та методичного апарату географії техногенного туризму, аналізу геопросторової організації та ресурсного потенціалу розвитку техногенного туризму, визначення адекватності географії ТТ сучасним вимогам розвитку конструктивної географії та менеджменту туризму. Становлення ТТ має виключно регіональну передумову. До районів потенційного розвитку ТТ можуть бути віднесені території, де поширені промислові антропогенні ландшафти, які сформувались під дією промисловості. Серед найперспективніших районів розвитку ТТ провідне положення займає регіон Промислового Придніпров’я.

У нашій державі приділяється значна увага проблемам туризму. Про необхідність його розвитку наголошується в Законі України «Про туризм», «Про курорти», Указі Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки». Проте реальний стан справ у ТТ далеко не відповідає потребам суспільства. Розширення участі України у світовому туристичному процесі, розбудова національного ринку туристичних послуг, потребують наукового обґрунтування проблем організації та розвитку техногенного туризму в тих регіонах (Придніпров'я, Донбас) де для нього є визначальні ресурси.

Згідно положень Закону України «Про туризм» (стаття 4) та загальних тенденцій розвитку туризму, на сьогоднішній день ТТ вже займає власне місце в галузі світового туризму (рис. 1).

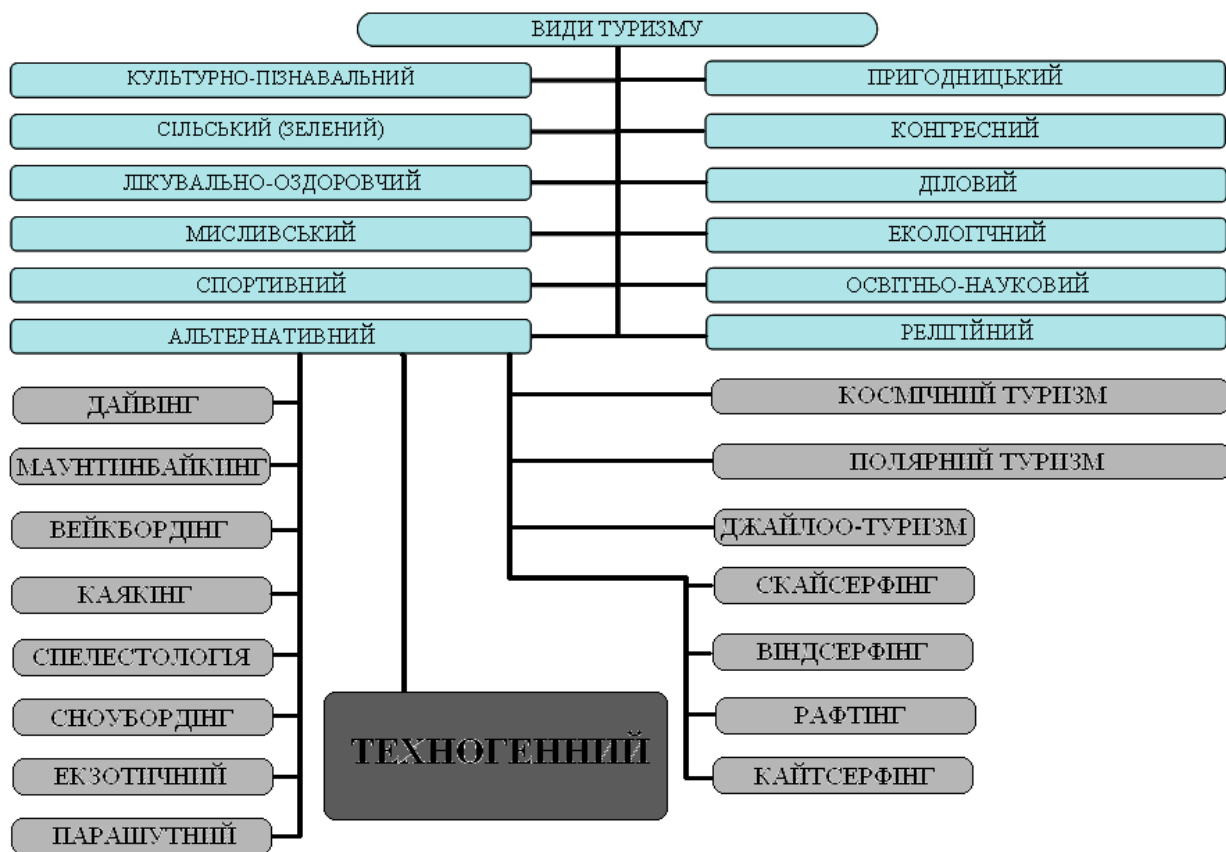

Рис. 1. Місце техногенного туризму в структурі туристичної галузі.

Вихідним базисним поняттям є *техногенний туризм* – це вид рекреаційної діяльності, спрямований на відвідування з різною метою (науковою, пізнавальною, спортивною тощо) об’єктів промисловості. З ландшафтознавчої точки зору ТТ – це туризм, де об’єктами виступають техногенні ландшафти – кар’єри, відвали, шахтні поверхневі провальні утворення, підземні шахтні ландшафти та виробничі структури (заводи, фабрики, комбінати, шахти). Дане тлумачення ТТ є авторським.

Техногенний туризм у світі вже відбувся як явище, хоча прийнята нами термінологія назви такого виду туризму ще потребує звикання до нього. Наприклад, аналіз географії шахтних екскурсій показав, що такі екскурсії в структурі туристичного бізнесу відмічені на 4 континентах – Євразії, Південній Америці, Африці, Австралії. Шахтний туризм поширений в Польщі (шахти Велички та Бохні), Швеції (залізорудні шахти м. Кіруна), Естонії (сланцеві шахти Кохтла-Нимме), Норвегії (мідний рудник Ророс), Чехії (срібний рудник Кутна-Гора), Словаччині (золоторудна шахта Банска Штявница), Росії (в Хібінах, Солікамську, Воркуті), Чилі (мідний рудник Чукікамата), ПАР (алмазні шахти Кімберлі), Австралії (золоті шахти м. Теннант Крік), Фінляндії, Україні (соляні шахти м. Соледар – Донбас). Головною передумовою розвитку шахтної екскурсійної справи є наявність непрацюючих або робочих шахт. При цьому, за типом сировини, яка видобувається на рудниках практикуються екскурсії в шахти – залізорудні, сольові, мідні, кам'яновугільні, алмазні, горючосланцеві, апатитові, срібні, золоті. Зазначені вище шахти вже включені до програми окремих спеціальних турів або до комплексних турів в якості одного дня відвідання. Екскурсії до інших техногенних утворень (відвалів, кар'єрних, шахтних поверхневих провалів) представлені гірше.

Кожен вид туризму у своєму розвитку спирається на специфічну ресурсну базу. При визначенні ресурсного потенціалу ТТ нами прийнята за основу концепція антропогенного ландшафтознавства (роботи Мількова Ф.М., Федотова В.І., Тютюнника Ю.Г., Денисика Г.І. та ін.). *Основа об'єктів техногенного туризму складають антропогенні ландшафти*, які сформувались під дією промисловості – видобувної (розвиток підземних шахтних порожнин, кар'єрів, відвалів, шахтних провалів і просадок) та переробної (металургії збагачення руд, накопичення відходів металургії, райони техногенних катастроф – Чорнобильська зона тощо). Структура та існуюча функціонально-генетична класифікація антропогенних ландшафтів узяті за критерії диференціації ТТ на низку галузей (табл. 1). ТТ нами запропоновано розділяти на 2 підвиди – гірничопромисловий і фабрично-промисловий. У свою чергу серед них виділені 10 варіантів ТТ, кількість яких може зрости зі збільшенням попиту на турпродукт в галузі ТТ.

Особливості ТТ. Становлення ТТ має виключно регіональну передумову. Географія розвитку ТТ напряму залежить від геопросторової організації ресурсної бази – антропогенних ландшафтів. До найперспективніших районів потенційного розвитку ТТ можуть бути віднесені гірничодобувні та гірничопромислові території України – в першу чергу: Кривбас (суцільна територія міста Кривого Рогу з незначними прилеглими землями) і Донбас (з локально-дисперсним розміщенням техногенних ландшафтів), Нікопольський марганцеворудний басейн, Кременчуцький залізорудний район, Олександрійський буровугільний гірничопромисловий район, промислові вузли Подніпров'я (міста Запоріжжя, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Вільногірськ, Енергодар тощо).

Згідно класифікацій туризму розроблених Крачило М.П., Зоріна І.В., Квартальнова В.О. ТТ може бути реалізований в багатьох аспектах (табл. 2). В залежності від цілеспрямованості та характеру туристичних потоків ТТ цілком може бути як внутрішнім, так і іноземним (міжнародним). Внутрішній туризм важливий своєю потенційно високою масовістю за рахунок місцевих мешканців (студентів, школярів, допитливих людей), іноземний туризм навряд чи буде надто масовим, але досить прибутковим.

Таблиця 1. Структура техногенного туризму

Таксономічний ряд класу антропогенних промислових ландшафтів	Підвиди техногенного туризму	
	1. Гірничо-промисловий	2. Фабрично-промисловий
	Варіанти туризму	Варіанти туризму
<p>Підклас Гірничо-промислові</p> <p>Тип Відкриті</p> <p>Роди Кар'єрні</p> <p>Відвальні,</p> <p>екстрактивні</p> <p>Тип Підземні</p> <p>Роди Провальні</p> <p>Шахтні підземні</p>	<p>1.1. Кар'єрний</p> <p>1.2. Відвальний</p> <p>1.3. Провальний</p> <p>1.4. Шахтний</p>	
<p>Підклас Фабрично-Заводські</p> <p>Тип Переробні</p> <p>Роди Металургійні</p> <p>Машинобудівні;</p> <p>Гірничо-будівельні;</p> <p>Хімічні;</p> <p>Лісогосподарські;</p> <p>Енергетичні тощо</p>		<p>Промислово-...</p> <p>2.1. металургійний</p> <p>2.2. машинобудівний</p> <p>2.3. гірничо-будівельний</p> <p>2.4. хімічний</p> <p>2.5. лісогосподарський</p> <p>2.6. енергетичний</p>

Безперечно ТТ – це організований (плановий) вид діяльності, так як серед об'єктів головними є працюючі підприємства, до яких потрібен дозвіл на відвідування та обов'язкове проходження інструктажу з техніки безпеки. Організація турдіяльності здійснюється туристичними фірмами, турагенствами за розробленими маршрутами та попередньою путівки. За організацією подорожі ТТ може бути ідентифікований переважно як груповий (колективний) туризм. Причому, обсяг групи може дорівнювати стандартним вимогам – 20-30 чоловік.

Таблиця 2. Змістова структура техногенного туризму.

<i>Основні показники</i>	<i>Характеристики туризму ТТ</i>
--------------------------	----------------------------------

<i>ТТ</i>						
Суб'єкт діяльності	груповий					
Територія охоплення соживача	місцевий			дальній (міжнародний)		
Характер туристичних потоків	внутрішній			іноземний		
Спосіб організації	організований					
Строк і тривалість	короткостроковий			середньостроковий		
Час проведення	сезонний			цілорічний		
Мета	пізнавальний	індустріально-культурний	екологічний	конгресний	спортивний	екстремальний
Вік	дитячий	молодіжний		дорослий		
Спосіб пересування	залізничний	автобусний	велосипедний	пішохідний	спелеологічний	
Мобільність пересування	активний			пасивний		
Форми роботи	походи	тури	екскурсії	спортивні змагання		

За строками та тривалістю перебування в подорожі ТТ є переважно короткостроковим – 5-7 днів. Наприклад, для відвідування техногенних ландшафтів Кривбасу достатньо – 4-5 днів без транспортного переїзду. Програма одного з варіантів туру планується згідно класифікації видів ТТ: 1 день – екскурсія до кар'єрно-відвального комплексу, 2 день – екскурсія в шахту та до провальних шахтних ландшафтів, 3 день – екскурсія на один з гірничо-збагачувальних комбінатів, 4 день – екскурсія на металургійний комбінат.

За територіальною ознакою ТТ може бути як місцевим (спирається на туристів свого регіону), так і дальнім, з реалізацією на внутрішньому та міждержавному рівнях. Найкращим часом реалізації програм турів з техногенного туризму є тепла частина року, тому він є більше сезонний, але певною мірою може бути й постійним (наприклад шахтний туризм). Оптимальним періодом проведення екскурсій є квітень – початок жовтня, коли техногенні ландшафти відрізняються вегетуючою рослинністю і мають естетичну привабливість, стоїть комфортна тепла погода, під'їзні ґрунтові шляхи для автобусного транспорту ще не розмиті. Вікові категорії туристів в ТТ не обмежені. Від віку учасників подорожі він може бути дитячим, молодіжним та дорослим. Зрозуміло, що при цьому методика реалізації програм турів в ТТ бути істотно коливатись.

Різниця у мотивах людей до участі у турах з зумовлює орієнтацію ТТ у наступних напрямках як: *пізнавальний* (ознайомлення зі структурою,

генезисом, розвитком, екологічним станом та ін. промислових ландшафтів в наукових і навчальних цілях), *індустріально-культурний* (знайомство зі стародавніми та сучасними промисловими об'єктами), *конгресний* (проведення екскурсій під час роботи спеціалізованих наукових форумів – тут кількість ділових туристів може одночасно сягати до 100 осіб), *екологічний* (передбачає ознайомлення з найбільш важкими негативними наслідками господарської діяльності на прикладі реальних об'єктів), *екстремальний* – подорожі (лазіння, велопробіг) по промисловим ландшафтам як аналогам печер (шахти), аналогам гір (круті і скелясті схили кар'єрів і шахтних поверхневих провалів, сипкі поверхні відвалів), високим технічним спорудам, *спортивний* (є великий потенціал для проведення змагань зі скелелазіння, техніки пішохідного та гірського туризму, техніки спортивного велотуризму та маунтинбайкингу – гірського велосипеда).

В залежності від способів пересування, транспортних засобів, якими користуються туристи, ТТ поділяється нами на такі види: автобусний і залізничний (використовується як допоміжний по доставці туристів до регіону та місця екскурсії), велосипедний (екстрем-тур по поверхні відвалів і кар'єрів), пішохідний (пішохідне пересування під час екскурсій або пішохідного туристичного походу по техногенним ландшафтам), спелеологічний (спуск в шахти), комбінований. Таким чином, в залежності від рівня мобільності та способу пересування ТТ є комплексним – як активним, так і пасивним.

Основною формою реалізації більшості напрямів ТТ є тури та екскурсії, в меншій мірі спортивно-пізнавальні походи, спортивні змагання. Усі туристсько-рекреаційні подорожі в ТТ здійснюються за певними маршрутами.

Практична реалізація програм ТТ залежить від функціонально-господарської структури індустрії туризму, яка представлена 3 складовими: сферою гостинності (готелі, ресторани, заклади вечірніх розваг), транспортним комплексом (транспортну мережу та розвинені транспортні підприємства) та закладами туристичної (туристичні фірми та агентства, екскурсійні бюро) діяльності. Отже, організаційну основу ТТ складають економічні агенти туристичного ринку. Основні серед них – туристські фірми, турагенства, туроператори, готельні установи, підприємства з організації дозвілля, транспортні компанії.

Для розвитку ТТ потрібно небагато – усвідомлення можливостей і перебудова традиційного погляду на рекреаційно-туристичну діяльність у об'єктній і мотиваційній сфері, а також потужна рекламна кампанія. Останнє повинно бути зорієнтоване як на вітчизняного споживача тур продукту, так і закордонного. Економічний ефект від функціонування системи ТТ може стати важливою статтею доходів до місцевих бюджетів промислових регіонів від реалізації туристсько-екскурсійних послуг. До інших складових такого ефекту слід віднести розширення сфери прикладання праці в цій галузі, розвиток інфраструктури рекреаційних територій.

Аналіз туристсько-рекреаційної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційної діяльності дає право стверджувати, що ТТ є специфічною геопросторовою рекреаційною системою. Спираючись на розробки В.С. Преображенського і Ю.А. Веденіна, у дослідженні зроблено спробу розвинути власні ідеї щодо структури такої системи (рис. 2).

Система ТТ є геопросторовою географічною системою, яка складається із двох взаємопов'язаних підсистем: 1) суб'єкта туристсько-краєзнавчої діяльності - основної ланки системи – людини як споживача специфічного виду турпродукту, що обрали туристську діяльність для задоволення своїх потреб; 2) об'єкта туристської діяльності, що включає ресурсно-туристський потенціал території, транспортний комплекс, готельно-розважальний комплекс та заклади туристичної індустрії. Ця система є відкритою системою, має вхід (суспільні потреби) і вихід (показники ефективності виконання нею своїх функцій).

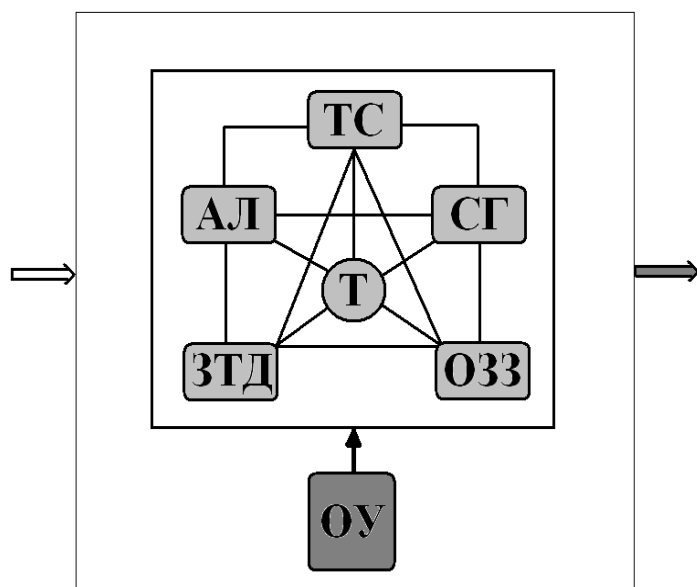

Рис. 2. Техногенний туризм як специфічна геопросторова рекреаційна система: Т – турист як суб'єкт туристської діяльності, АЛ – антропогенні ландшафти як об'єкти ресурсного потенціалу території, ТС – транспортна система території, СГ – сфера гостинності (готельне господарство, заклади розваг), ЗТД – заклади туристської діяльності, ОЗЗ – заклади оздоровлення (басейни, масажні кабінети тощо), ОУ –

регіональні органи управління, \Rightarrow – вхід системи – попит на турпродукт в ТТ, \longrightarrow – вихід системи – економічна ефективність дії системи.

Геопросторова структура ТТ характеризується функціональною та територіальною цілісністю. Вона є суб'єктно центрованою – підсистема «суб'єкт туристсько-рекреаційної діяльності» стоїть у центрі системи і визначає вимоги до підсистеми «об'єкт туристсько-рекреаційної діяльності». Ці вимоги обумовлені специфічними рекреаційними потребами споживача, які формуються під впливом таких факторів як вік людини, стать, освітній рівень, соціальна належність, уподобання, фізичні можливості, стан здоров'я тощо.

Сучасні туристи дедалі менше цікавляться пасивним відпочинком і хочуть бути активними мандрівниками до нових місць, що свідчить про якісну зміну попиту на туристичну продукцію. Промислові міста гостро

потребують залучення нових інвестицій за рахунок місцевих ресурсів і техногенний туризм – тут самий влучний вид туріндустрії.

Розвиток ТТ має чітку регіональну приуроченість до індустріальних районів. В Україні такою є Донецько-Придніпровська техногенно-рекреаційна зона. Найбільш перспективним районом розвитку ТТ в Україні є Криворізький регіон. Головними мотиваційними напрямками становлення ТТ є – пізнавальний, індустріально-культурний, конгресний, екологічний та спортивний. В індустріальних регіонах держави ТТ – по суті єдиний конкурентноздатний напрямок туризму.